

Cuprins

Notă asupra ediției (Tereza Culianu-Petrescu)	7
Introducere	9
I. De la <i>bull-roarer</i> la Nietzsche	9
II. Ce își propune cartea de față	18
<i>Note</i>	26
Capitolul I	
Originile științei în timpul Renașterii	29
<i>Note</i>	58
Capitolul II	
Marsilio Ficino (I) : <i>Signum per voluntatem</i>	67
<i>Note</i>	99
Capitolul III	
Marsilio Ficino (II) : Jocul ca mister	109
<i>Note</i>	145
Capitolul IV	
Leonardo și grota	161
<i>Note</i>	175
Postfață	
Jocul serios al magiei (H.-R. Patapievici)	181

IOAN PETRU CULIANU

Iocari serio

Știință și artă
în gândirea Renașterii

Traducere de Maria-Magdalena Anghelescu și Dan Petrescu

Postfață de H.-R. Patapievici

POLIROM
2017

Vehiculul inferior, în schimb, descinde din teorii medicale, iar în versiunea revizuită a lui Synesius, el este pus explicit în legătură cu organul aristotelic al imaginației (*phantasia*), situat în inimă, care este un *spiritus phantasiae* (*phantastikon pneuma*) (cf. capitolul III).

Dar să ne întoarcem la sufletul nostru, pe care l-am abandonat undeva printre efluviile planetelor. De ce se încarnează el, dacă adevărata beatitudine n-o poate cunoaște decît în lumea inteligibilă, hipercelestă, din care vine? Din necesitate și din orgoliu, spune Ficino, conciliind tradiția exegezei biblice cu tradiția lui Platon¹¹⁹. Trecut din Calea Laptelui prin constelația Cancerului, el are nevoie, pentru a se instala în corp, de forța unei planete¹²⁰. Ficino ia ca exemplu planeta Jupiter, dar același lucru e valabil pentru toate celelalte. Cînd un suflet coboară în corp sub dominația lui Jupiter, „el concepe o anumită imagine (*figura*) după care va fabrica un om care corespunde stelei lui Jupiter”. Această figură psihică este sculptată și în corpul pneumatic, iar apoi în „sămînța conformă”, dacă o găsește, din uterul matern. Din aceleași speculații, care amintesc o teorie expusă în *Zohar*, descinde și teoria iubirii la Ficino (cf. capitolul III).

Doctrina omologiilor cosmice apare în toată plenitudinea ei în descrierea facultăților animice, care corespund elementelor și organelor de simț. Să amintim mai întîi că, pentru Ficino, omul este microcosmos, *parvus mundus*¹²¹, înlocuitor al lui Dumnezeu pe pămînt (*vicarius Dei in terra*) sau, după o zisă apocrifă a lui Zoroastru, „un artificiu al preaîndrăzneței naturi”¹²², în care Dumnezeu contemplă satisfăcut „capodopera de artă a lumii” pe care a construit-o¹²³.

Cele șase facultăți ale sufletului uman sînt grupate în două triade, prima spirituală, a doua corporală; Rațiunea sau *caput mentis*¹²⁴ îi corespunde lui Dumnezeu; Vederea, cel mai înalt dintre simțuri, corespunde focului și, în scara percepției, culorilor și formelor; Auzul corespunde aerului și sunetului. În triada materială, Mirosul corespunde vaporilor, Gustul apei și Pipăitul pămîntului.

Acest sistem de corespondențe, care s-a bucurat de o enormă audiență pînă în secolul al XVIII-lea, prezintă o uimitoare asemănare cu clasificările filozofiei *sāmkhya*, ajunsă probabil la o formă completă prin secolul al II-lea p.C., dacă nu mai devreme¹²⁵. Celor cinci instrumente de cunoaștere le corespund cinci elemente sensibile (*bhūta*) și elemente subtile (*tanmātra*), după o schemă aproape identică cu aceea a lui Ficino: văzului îi corespunde focul, iar ca element subtil culoarea, auzului îi corespunde eterul (*ākāsha*) și sunetul în scara *tanmātra*, mirosului îi corespunde pămîntul, gustului apa și pipăitului vîntul. Evident, cele două tablouri de omologii între macro- și microcosm nu pot fi suprapuse, dar principiul lor e perfect similar.

La Platon, una din bazele corespondențelor cosmo-fiziologice este aceea că om și univers sînt deopotrivă compuși din cele patru elemente¹²⁶, idee în care răsună reminiscențe medicale. La Aristotel, celor patru elemente le corespund patru umori, ca în doctrina pe care o expune Avicebron (Solomon ibn Gabirol)¹²⁷ în tratatul moral *Tikkun Middot ha-Nefesh*, scris în 1045¹²⁸. Apei îi corespund sîngele și flegma, pămîntului bila neagră, focului bila roșie (lipsește aerul). Mult mai interesantă și originală e teoria calităților și defectelor sufletești care corespund celor cinci simțuri și se lasă studiate prin imperceptibile mișcări, ceea ce presupune probabil o origine fiziognomică a întregului pasaj. Astfel, *văzul* stă în raport cu orgoliul și umilința etc., *auzul* cu iubirea și ura, mila și cruzimea, *mirosul* cu bunăvoința și mînia, prudența ori invidia, *gustul* cu bucuria și tristețea, calmul și regretul, iar *pipăitul* cu liberalitatea ori avariția, curajul sau lașitatea¹²⁹.

Văzul, cel mai excelent dintre simțuri, are un loc de prim rang în tradiția platonicească¹³⁰. Rolul pe care i-l acordă Ficino în cunoașterea sensibilă și în formarea iubirii este analog cu acela al sufletului în cunoașterea suprasensibilă. În actul vederii, o rază plecînd din spiritul sanguin se exteriorizează prin ochi și întilnește imaginile pe care obiectele le trimit și ele către organul senzorial. Raza oculară este reflectată de aceste imagini și se întoarce după

principiul radarului, în ochi și de acolo în spirit. Sufletul vede imagini reflectate de suprafața lucie a spiritului ca de o oglindă¹³¹.

Originea acestei teorii este *Timeul* platonice¹³²: ochii sînt purtători de lumină (*phosphora ommata*) și văd prin similitudine (*hemeron hemeras*). În operația vederii (*opsis*), focul pur este lansat prin pupile ca o undă și întâlnește „focul exterior” proiectat și el de corpurile sensibile în afara lor. Astfel vederea este o „întîlnire” dintre cele două „focuri” (*synaugeia*). Teoria budistă a contactului (*sparsha*) prin care se produc toate senzațiile, deci nu numai cele vizuale, deși nu identică, seamănă de ajuns de mult cu sistemul radarului platonice¹³³.

Sintetizatorul din inimă este în schimb de origine aristotelică (deși istoria sa poate fi urmărită mult mai departe, pînă la popoarele „primitive”), iar ultimul reprezentant al filozofiei occidentale care mai face încă uz de el pare a fi Immanuel Kant (cf. capitolul III).

* * *

Să revenim, pentru o ultimă oară, la capitolul I din cartea XII a *Teologiei platonice*, ajunși de acum aproape de sfîrșit. Cititorul care a avut curiozitatea și bunăvoința de a ne însoți pînă acum a rămas desigur decepționat. Unde este actualitatea lui Ficino? Și, mai ales, din ce anume rezultă caracterul profund vitalist al filozofiei sale?

Deja, credincioși principiului „defilozofizării”, am redus expunerea speculației fastidioase a lui Ficino la un minim necesar, dar chiar și așa, tot acest bagaj de reminiscențe și de teorii a început să devină obositor. Nu înțelegem, mai ales, care este finalitatea sa. O vibrație pătrunde în toată această masă inertă prin ultimul paragraf al capitolului luat de noi ca eșantion, însuflețind-o.

După Ioan Evanghelistul, „teologii sînt fiii lui Dumnezeu deoarece în fiecă zi ei sînt plăsmuiți din nou (reformați) de ideile divine”, care dau viață și lumină minților angelice, dar și umane.

Ele „luminează pe orice om care vine pe pământul acesta, astfel încît tot ceea ce noi înțelegem, înțelegem în și prin ele, chiar dacă mințile întunecate (*tenebrosae mentes*) nu-și dau seama de aceasta”. „Pricepînd acest lucru, vechii teologi (*theologi prisci*) au unit dintotdeauna studiul filozofiei cu pietatea religioasă.” Aceștia au fost Zoroastru, Orfeu, Aglaophamos, Pitagora, Platon. Efortul sincretic al lui Ficino e dominat de credința în unitatea experiențelor mistice ale lumii, iar speculația sa apare subordonată unei finalități existențiale.

Astfel încît acuzația care a fost adusă platonismului florentin de vreun cititor plictisit înainte de vreme, anume aceea de a fi fost o încercare a cîtorva oameni docti, trăind în norii imaginației, de a redeștepta la viață o filozofie moartă de un mileniu, cade de la sine. Finalitatea este experiența lăuntrică, speculația nu e decît un mijloc imperfect, schimbător. „Filozofia deci e o ridicare de la lucrurile inferioare la cele superioare, de la întuneric la lumină”, spune Ficino. Sincretismul filozofic se bazează pe aserțiunea de principiu că „adevărul nu e o graduală cucerire umană, ci eterna revelație, diferită ca limbă, arabă, persană, siriană, dar identică în sine... O aceeași experiență se dezvăluie teologilor din orice timpuri ; un același limbaj se regăsește la ei”¹³⁴. E suficient să-l comparăm pe Ficino cu maeștrii bizantini veniți în Italia la mijlocul secolului al XV-lea : „...între logicizarea lor profesională și vibranta speculație a umaniștilor nu există nici o afinitate, nici un contact efectiv”, spune E. Garin. Termenii înșiși utilizați de Ficino, *pia philosophia*, *docta religio*, „pioasă revelație”, demonstrează că substanța ei se înrădăcinează în tradiția intemporală a experienței lăuntrice :

Nu fără un decret al divinei providențe se întîmplă că o anume *pia philosophia* s-a născut, minunat de potrivită, la Zoroastru între perși și la Hermes între egipteni, s-a alimentat apoi cu Orfeu și Aglaophamos între traci, pentru a crește îndată cu Pitagora printre greci și italici, ajungînd în fine la împlinire în Atena, prin Platon. Vechii teologi obișnuiau să ascundă divinele

misterii sub formule matematice și metafore poetice, pentru ca ele să nu fie comunicate vulgului [teorie împrumutată *Teologiei platonice* a lui Proclus]. Dar Platon la urmă eliberă teologia de acele văluri și singur, cum atestă Porphyrios și Proclus, pătrunse prin divină inspirație anticele arcanе¹³⁵.

E vorba, așadar, de o *philosophica quadam religione, philosophis eam libentius audituris quandoque persuasura*, sau, așa cum comentează E. Garin,

...de filozofie, pentru că filozofia e anxietate ; de religie, fiindcă religia e siguranță a patriei în vicisitudinile exilului. Nu există contrast între Platon și Cristos ; unul e anxietatea adevărului, celălalt e adevărul ; unul e iubire de Dumnezeu, celălalt e Dumnezeu însuși¹³⁶.

În tradiția augustiniană, religia e *fides quaerens intellectum*, iar filozofia devine o *docta religio*¹³⁷, un mod de a deschide poarta sufletului către chemarea lui Dumnezeu. Un filozof are nevoie mai mult decât de un intelect normal dezvoltat, lui îi este necesar un suflet permeabil la chemarea virtuții, o *recta voluntas* pe lângă o *intelligentia vera*.

Pe acest teren sincretic, exuberanța gândirii lui Ficino se dezvoltă lent, sugînd miile de seve pe care veghile de studiu le-au cules din prețioase incunabule. Efectul asupra noastră este dezarmant, pînă în momentul în care flori neașteptate prind a se naște în iederă, pînă cînd erudiția explodează în joc. De aici înainte îl urmărim fascinați, părtași la misterul acestei serioase recreații cosmice, ale cărei reguli el ni le destăinuie (cf. capitolul III, *Jocul ca mister*).

Note

1. Machiavelli, *Istorie fiorentine* VIII 6 ; motivul însă ar putea fi împrumutat din mitologia lui Dionysos, la modă în Florența medicee. Zeul provoacă automutilarea mai multor personaje care încearcă

să-lucidă, iar în versiunea mitografului tardiv Nonnos din Panopolis, unul din aceste personaje renumite, Lycourgos, își taie singur un picior cu securea destinată lui Dionysos.

2. *Viața lui Ficino de Corsi* (1506): „*Statura fuit admodum brevis, gracili corpore et aliquantum in utrisque humeris gibboso : lingua parumper haesitante, atque in prolatu dumaxat litterae S balbutiente : sed utraque sine gratia : cruribus, ac brachiis sed praecipue manibus oblongis ; facies illi obducta : et quae mitem ac gratum adspectum praebent color sanguineus, capilli flavi, ac crispentes ; ut qui super frontem in altum prominebant*” („Era destul de mic de statură, cu trupul delicat și ușor gîrbovit de amîndoi umerii. Vorbirea îi era șovăitoare, iar cînd îl rostea pe S se bîlbîia, dar fără nici o grație ; avea picioarele, brațele, dar mai ales degetele lungi ; fața trasă ; ceea ce-i dădea un aer mai blînd și mai plăcut erau obrajii colorați, părul blond și cîrlionțat ca o coroană deasupra frunții”).
3. *Introd. la De vita lunga*, reluată în *Viața lui Piero Caponsachi* (cf. cele două versiuni ale *Vieții* lui Caponsachi, lungă și abreviată, în Raymond Marcel, *Marsile Ficin (1433-1499)*, Paris 1958, pp. 679 sq.).
4. Ultima ediție este îngrijită de G. Ottaviano, Marsilio Ficino, *Sopra lo amore o ver' Convito di Platone*, Milano, 1973.
5. Cf. vol. II din *Opera*, Basileae, 1561 și ediția aldină citată în cap. I al acestei cărți.
6. Dionysii Areopagitae *De mystica theologia et De divinis nominibus*, Florența (1496-1497).
7. Marsilii Ficini Florentini, insignis philosophi Platonici, medici atque theologi clarissimi, *Opera et quae hactenus extitere*, 2 vols. Basileae, 1561 ; Parisiis, 1641.
8. *Della christiana religione*, Florența, 1474 ; *De christiana religione*, Florentiae, 1476.
9. *Theologia Platonica de immortalitate animorum libri XVIII ad Laurentium Medicem*, Florentiae, 1482 ; ediții recente : *Marsile Ficin, Théologie platonicienne de l'immortalité des âmes*, 2 vols., Texte critique établi et traduit par Raymond Marcel, Paris („Les Belles Lettres”), 1964 ; *Teologia Platonica* a cura di Michele Schiavone, 2 vols., Bologna, Zanichelli, 1965.